

РОЗДІЛ 9 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965.6

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

SOME PROBLEMATIC ISSUES OF DETERMINING THE AMOUNT OF COSTS FOR PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE

Заборовський В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету*

Анотація: Дане наукове дослідження присвячене розкриттю проблемних питань, які пов'язані із визначенням сутності витрат на професійну правничу допомогу, зокрема, що стосуються порядку визначення їх розміру.

Аналізується правозастосовна практика Європейського суду з прав людини щодо критеріїв компенсації витрат на правничу допомогу та Верховного Суду щодо критеріїв співмірності розміру таких витрат. Аргументується позиція, згідно з якою специфіка витрати на професійну правничу допомогу зумовлена тим, що вони виконують як компенсаційну, так і превентивну функції, тож при визначенні розміру компенсації таких витрат необхідно виходити з балансу, який би забезпечив, з одного боку, повну і справедливую компенсацію особі, яка виграла справу понесених нею витрат, а з іншого – доступ до правосуддя взагалі.

Задля досягнення поставленої мети, автором були застосовані характерні для правової науки методи. Дослідження проводилося із застосуванням діалектичного методу пізнання правової дійсності, що надав можливість проаналізувати сутність витрат на правову допомогу в ракурсі визначення їх розміру. Використання системно-структурного методу надало можливість визначити загальну структуру роботи, що сприяло належному розкриттю завдань дослідження. Застосування діалектичного методу пізнання правової дійсності надало можливість дослідити правозастосовну практики судів щодо визначення критеріїв співмірності розміру витрат на професійну правничу допомогу.

На підставі проведеного дослідження, автор доходить висновку, що приймаючи рішення про компенсацію витрат на професійну правничу допомогу суд повинен керуватися принципами справедливості та верховенством права, враховувати критерій розумності (в якісному і кількісному відношенні) та реальності витрат адвокат (фактичності їх понесення), а також виходити з того, що такі витрати повинні бути обґрунтованими і необхідними у справі.

Ключові слова: адвокат; адвокатська діяльність; витрати на професійну правничу допомогу; компенсація витрат на правничу допомогу; принцип співмірності; критерії розумності та реальності витрат.

Annotation: This research is devoted to the disclosure of problematic issues related to determining the nature of the costs of professional legal assistance, in particular, relating to the procedure for determining their size.

The law enforcement practice of the European Court of Human Rights on the criteria for reimbursement of legal aid costs and the Supreme Court on the criteria of proportionality of the amount of such costs is analyzed. The position is argued that the specifics of the cost of professional legal assistance is due to the fact that they perform both compensatory and preventive functions, so when determining the amount of compensation for such costs must proceed from a balance that would provide, on the one hand, full and fair compensation the person who won the case for the costs incurred by her, and on the other hand - access to justice in general.

In order to achieve this goal, the authors used methods typical of legal science. The study was conducted using a dialectical method of cognition of legal reality, which provided an opportunity to analyze the nature of the costs

of legal aid in the perspective of determining their size. The use of the system-structural method made it possible to determine the general structure of the work, which contributed to the proper disclosure of the objectives of the study. The application of the dialectical method of cognition of legal reality provided an opportunity to study the law enforcement practice of courts to determine the criteria of proportionality of the amount of costs for professional legal assistance.

Based on the study, the authors conclude that when deciding on compensation for professional legal assistance, the court should be guided by the principles of fairness and the rule of law, take into account the criterion of reasonableness (qualitatively and quantitatively) and the reality of lawyer's costs. proceed from the fact that such costs must be reasonable and necessary in the case.

Key words: lawyer; advocacy; costs of professional legal assistance; reimbursement of legal aid costs; principle of proportionality; criteria of reasonableness and reality of costs.

Постановка проблеми. Правова природа такого різновиду судових витрат як витрати на професійну правничу допомогу була неодноразово предметом нашого наукового дослідження. Дані дослідження стосувалися не тільки проблеми визначення їх сутності [1; 2; 3], але й розкривали питання щодо недоліків визначення їх розміру [4; 5] насамперед в аспекті формування критеріїв обмеження розміру компенсації витрат на правничу допомогу [6; 7].

Актуальність даного дослідження пов'язана насамперед з тим, що належна реалізація закріпленого на рівні Конституції України права кожної особи на професійну правничу допомогу є неможливою без прийняття такого судового рішення, яке б передбачало повну і справедливую компенсацію всіх понесених і документально підтверджених витрат особі, на користь якої воно було ухвалено. В той же час, непослідовна і розгалужена правозастосовна практика судів, яка насамперед зумовлена законодавчою зміною підходу у визначенні розміру компенсації витрат на професійну правничу допомогу (зокрема, щодо критеріїв обмеження їх розміру) й обумовлюють доцільність нашого наукового дослідження.

Аналіз наукових публікацій. Питання, що пов'язані із порядком визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу були предметом дослідження ряду науковців. Окремі результати таких досліджень були відтворені в працях Д.Л. Азарова, А.В. Арутюняна, О.Б. Гнатіва, С.І. Володіна, Ю. Колос, О.Ю. Кокореві, К.Р. Сивко, І.О. Сотнікова, С.Є. Устюшенко та інших.

Метою даної статті є розкриття сутності витрат на професійну правничу допомогу, зокрема, що стосується визначення їх розміру та критеріїв задля належної компенсації таких витрат як судових, що понесені учасником справи. Основними завданнями, які автор ставить перед собою, є: теоретико-прикладний аналіз сутності витрат на правничу допомогу; розкриття критеріїв компенсації витрат на правничу допомогу в ракурсі практики Європейського суду з прав людини; аналіз критеріїв співмірності розміру таких витрат, які визначені Верховним Судом.

Виклад основного матеріалу. Витрати на професійну правничу допомогу відповідно до процесуального законодавства є одними із різновидів судових витрат, а саме витрат, які пов'язані з розглядом справи. Такі витрати відшкодовуються саме за залучення адвоката, наприклад, як представника особи в цивільному процесі, враховуючи те, що представником відповідно до ч. 2 ст. 69 ЦПК України (щодо трудових і малозначних спорів) може бути і особа, яка досягла вісімнадцяти років та має цивільну процесуальну дієздатність. Такої ж позиції притримується і Верховний Суд [8].

Безумовно, основою метою існування витрат на професійну правничу допомогу є компенсація особі, на користь якої ухвалено судові рішення витрачених нею коштів на залучення адвоката як представника (захисника), або ж для надання інших видів правової допомоги. Подібна позиція відтворена, зокрема в Рекомендаціях № R(81)7 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя, відповідно до яких сторона, що виграла справу, за винятком особливих обставин, повинна в принципі отримувати від сторони, що прогнала, відшкодування зборів і витрат, включаючи гонорари адвокатів, які вона обґрунтовано понесла у зв'язку з розглядом (п. 14) [9]. Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення є однією з основних засад (принципів) засад судочинства (п. 12 ч. 3 ст. 2 ЦПК України, п. 12 ч. 3 ст. 2 ГПК України, п. 10 ч. 3 ст. 2 КАС України). В той же час, метою даного інституту поряд із компенсацією стороні, на користь якої прийняте рішення, витрачених нею коштів, як слушно відмічає Верховний Суд є в певному сенсі і спонукання суб'єкта від подачі безпідставних заяв, скарг і своєчасно вчиняти дії, необхідні для поновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб [10]. Тож витрати на професійну правничу допомогу насамперед покликані виконувати як компенсаційну, так і превентивну функції.

Одним із найбільш складних та проблемних питань інституту витрат на професійну правничу допомогу є порядок визначення їх розміру насамперед в аспекті встановлення відповідних критеріїв задля належної

компенсації таких витрат як судових, що понесені учасником справи. Слід відмітити, що ЦПК України, ГПК України та КАС України містять майже ідентичні положення, що стосуються порядку визначення розміру та компенсації витрат на професійну правничу допомогу.

Внаслідок проведення судової реформи, результатом якої стало, зокрема прийняття нових редакцій процесуальних кодексів [11], законодавцем було суттєво змінено ставлення до такого різновиду судових витрат. Так, він відмовляється від визначення максимального розміру компенсації витрат на правову допомогу (втрачає чинність Закон України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу в цивільних та адміністративних справах»), вказуючи натомість на необхідність дотримання принципу співмірності при його компенсації. Такий підхід був підтриманий як науковцями, так і практикуючими адвокатами, оскільки дозволив адвокатській спільноті розраховувати на запровадження цивілізованих правил процесу (безпосередня орієнтація саме на умови договорів про надання правничої допомоги між клієнтом та адвокатом) [12, с. 68] та спрямований на недопущення випадків, коли вартість професійних послуг адвокатів на юридичному ринку у багатьох судових справах у десятки разів перевищує раніше встановлений законом граничний розмір [13]. Внаслідок цього, як зазначає О.Б. Гнатів, у більшості випадках юридичні фірми та їх клієнти, зважаючи на мізерні суми компенсації витрат на правничу допомогу, які суди присуджують до відшкодування, навіть не ініціювали перед судом питання про відшкодування витрат на правничу допомогу, не бажаючи витратити час на збирання та підготовку відповідних доказів, а тому такі витрати фактично повністю лягають на плечі постраждалої сторони правовідносин, яка, намагаючись захистити свої порушені права у суді, несе витрати на правничу допомогу, при цьому не маючи надії на їх відшкодування за рахунок винуватої сторони [12, с. 70].

Відійшовши від використання граничних розмірів компенсації витрат на правничу допомогу, як зазначають А.В. Арутюнян та К.Р. Сивко, виникла необхідність запровадження запобіжників від можливих зловживань з боку учасників судового процесу та осіб, що надають цю допомогу, наприклад, щодо унеможливлення стягнення необґрунтовано завищених витрат на правничу допомогу [14, с. 7]. Такими засобами за їх твердженнями є насамперед принцип співмірності витрат на оплату послуг адвоката (ч. 4 ст. 137 ЦПК України) та механізми контролю за його запровадженням (ч. 3 ст. 141 ЦПК України).

В даному випадку, як слушно зазначає С.Е. Устюшенко, непропорційно великий розмір компенсації витрат на професійну правничу допомогу є таким же шкідливим для виконання завдання цивільного судочинства як і непропорційно малий. Крім цього, вона зазначає, що з одного боку, і учасник справи, і його адвокат повинні розуміти, що неспівмірно завищений розмір витрат на послуги адвоката, який явно не відповідає ціні позову та обсягу проведеної адвокатом роботи, не буде компенсований, і з іншого – суди не повинні безпідставно занижувати розмір компенсації таких витрат, оскільки такі дії є порушенням прав учасника справи на судовий захист [15, с. 187].

Щодо принципу співмірності витрат на оплату послуг адвоката, то насамперед слід звернути увагу на те, що співмірність є категорією, яка залежить від кількох чинників (ч. 4 ст. 137 ЦПК України), детальний аналіз яких свідчить про застосування законодавцем ряду оціночних понять («складність справи», «значення справи для сторони» тощо). А це вказує, з одного боку, на необхідність їх тлумачитися судом відповідно до його дискреційних повноважень, а з іншого – на визначальне значення судової практики для визначення розміру витрат на оплату послуг адвоката.

Неодноразово критерії обмеження витрат на професійну правничу допомогу були предметом наукових досліджень [16; 6], при цьому, деякі вчені зазначаються, що суб'єктивне поняття «розумні межі» дає право судам на свій розсуд знижувати фактично понесені стороною спору витрати, оскільки ні сутність такого поняття, ні його правові критерії на даний момент часу юридично не закріплені, а тому не є правовою гарантією, що дозволяє громадянам захищати їх права та інтереси щодо звернення до представників з повною компенсацією в подальшому, понесених витрат як сторони, яка виграла справу [17, с. 61].

Отже, одним із основних критеріїв визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу є їх розумність. Є.В. Кокорева вказує, що під розумними судовою практика розуміє такі витрати, які при подібних обставинах звичайно стягуються за аналогічні послуги [18, с. 128]. Ряд позицій щодо визначення розумності таких витрат містяться в постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 01 серпня 2019 року [19]. Так, на думку суду, у визначенні розумно необхідного розміру сум, які підлягають сплаті за послуги адвоката, можуть братися до уваги, зокрема, але не виключно: встановлені нормативно-правовими актами норми видатків на службові відрядження (якщо їх установлено); вартість економічних транспортних послуг; час, який міг би витратити на підготовку матеріалів кваліфікований фахівець; вартість оплати відповідних послуг адвокатів, яка склалася в країні або в регіоні; наявні відомості органів статистики або інших органів про ціни на ринку юридичних послуг; тривалість розгляду і складність справи тощо. В продовження

сприйняття принципу розумності, Верховний Суд зазначає, що при визначенні суми відшкодування необхідно враховувати і конкретні обставини справи та фінансовий стан обох сторін, а також критерій реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності) [20].

Важливе значення в цьому випадку відіграє і практика Європейського суду з прав людини. Так, у своєму рішенні ЄСПЛ («Пек (Pesk) проти Сполученого Королівства») [21], розглядаючи питання про розмір судових витрат на основі принципу справедливості за умови раціональності і необхідності їх понесених, доходить висновку, що їх відшкодування повинно відбуватись за умови, що понесені стороною судові витрати є не тільки розумними в якісному і кількісному відношенні, але й обґрунтованими і необхідними у справі, повинні бути реальними і підтверджуватись документально. Подібна позиція відтворена і в іншому рішенні ЄСПЛ, за яким підлягають стягненню тільки ті витрати, які були обов'язковими та фактично понесеними стороною та є розумними, що їх кількості (п. 220 рішення по справі «МакКан і інші проти Сполученого Королівства») [22]. Такі критерії визначення розміру судових витрат, які можуть бути стягненні з іншої сторони характерні і для багатьох інших рішень ЄСПЛ [23; 24; 25]. Крім цього, ЄСПЛ констатує, що стягненню підлягають тільки судові витрати щодо яких сторона довела, що вони є фактичними і обов'язковими, а тому не можуть бути стягнуті символічні – 1 російський рубль (п. 49 рішення у справі «Шулепов проти Росії») [26]).

При дослідженні прецедентної практики ЄСПЛ слід звернути увагу і на його рішення у справ «Кромбах проти Франції» (п. 104) [27], в якому Суд не тільки вказує на розумність, обов'язковість та реальність понесених стороною витрат, але зазначає і можливість стягнення тих витрат, зокрема на послуги представника, які сторона вже понесла, але ще не оплатила, а зобов'язана здійснити це в майбутньому. Зокрема, це стосується можливості стягнення витрат за так званим «гонораром успіху». З подібної позиції виходить і Верховний Суд (наприклад, постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03 жовтня 2019 року [28], постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10 грудня 2019 року [29]).

Згідно положень ст. 137 ЦПК України розмір судових витрат визначається на підставі відповідних доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою (надається детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги). ЦПК України не розкриває питання про види таких доказів, а ч. 8 ст. 141 Кодексу закріплює тільки загальне положення, згідно з яким розмір витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо).

Тож важливе значення відіграє правозастосовна практика судів, яка вказує на ті чи інші можливості документарного підтвердження понесених сторонами витрат на професійну правничу допомогу. Так, постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 вересня 2018 року [30] передбачає, що на підтвердження складу та розмірів витрат, пов'язаних з оплатою правової допомоги повинні бути надані договір про надання правової допомоги (договір доручення, договір про надання юридичних послуг та ін.), розрахунок наданих послуг, документи, що свідчать про оплату гонорару та інших витрат, пов'язаних із наданням правової допомоги, оформлені у встановленому законом порядку (квитанція до прибуткового касового ордеру, платіжне доручення з відміткою банку або інший банківський документ, касові чеки, посвідчення про відрядження).

Без сумніву, важливе значення для визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу відіграють положення договору про надання правової допомоги. Додаткова постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 6 березня 2019 року [31] передбачає, що визначаючи розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації гонорару адвоката іншою стороною, суди мають виходити з встановленого у самому договорі розміру та/або порядку обчислення таких витрат. Таке положення повною мірою відповідає змісту ч. 2 ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [32]. В той же час, враховуючи те, що витрати на професійну правничу допомогу пов'язані саме з правничою допомогою адвоката (ч. 1 ст. 137 ЦПК України), а єдиною підставою здійснення адвокатської діяльності є саме договір про надання правової допомоги [33], ставимо під сумнів можливість посвідчення таких витрат договором доручення, договором про надання юридичних послуг тощо. Договір про надання правової допомоги також надає можливість визначити, які саме види правової допомоги повинен був надавати адвокат, оскільки не підлягають компенсації витрати за надання допомоги, яка не була передбачена умовами такого договору (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22 грудня 2018 року [34]).

Поряд з договором про надання правової допомоги, доказами для визначення розміру компенсації витрат на професійну правничу допомогу слугують рахунок за надані послуги (з описом наданих послуг та вартості кожної з них окремо, а також кількість годин, витрачену на кожну з цих послуг), а також квитанція

про їх оплату (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16 травня 2019 року [35]).

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16 травня 2019 року [36] зазначається, що розрахунок платної правової допомоги повинен відображати вартість години за певний вид послуги та час витрачений на: участь у судових засіданнях; вчинення окремих процесуальних дій поза судовим засіданням; ознайомлення з матеріалами справи в суді тощо. Такий розрахунок має бути передбачений договором про надання правової допомоги та може міститися у акті приймання-передачі послуг за договором. Проте складення такого акта не є обов'язковим, якщо це не передбачено умовами договору про надання правової допомоги, а виставлення рахунку клієнту та його оплата свідчать про їх прийняття [35]. В свою чергу підтвердженням оплати допомоги адвоката може слугувати видатковий касовий ордер, в то час як Книга обліку доходів і витрат адвоката служить лише базою для оподаткування (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 5 лютого 2019 року [37] та постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 1 жовтня 2018 року [36]).

Розрахунок витрат на професійну правничу допомогу повинен містити конкретні види такої допомоги, необхідність надання яких передбачена відповідним договором (компенсації підлягають не тільки витрати за участь у судовому засіданні при розгляді справи, а й у разі вчинення інших дій поза судовим засіданням, безпосередньо пов'язаних із наданням правової допомоги у конкретній справі [38]), та які не можуть встановлюватися або обмежуватися іншими законами [39]. Примірний перелік видів адвокатської діяльності наводиться в ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який лише вказує на орієнтовні напрями діяльності адвоката для виконання покладеного на нього обов'язку щодо надання професійної правничої допомоги [40, с. 163]. Заслугує на увагу позиція ЄСПЛ, згідно з якою компенсації підлягають і витрати, що пов'язані із заявленням різного роду клопотань, претензій, в тому числі й тих, які були відхилені. В даному випадку Суд виходить з того, що ніколи не можна з упевненістю передбачити значення, яке може мати будь-яка заявлена претензія, клопотання по скарзі, якщо тільки вони не є явно безпідставними або не спрямованими на встановлення обставин справи [41].

При вирішенні питання про компенсацію витрат на професійну правничу допомогу необхідно виходити з того, суд не зобов'язаний присуджувати стороні, на користь якої відбулося рішення, всі його витрати на адвоката, якщо, керуючись принципами справедливості та верховенством права, встановить, що розмір гонорару, визначений стороною та його адвокатом, є завищеним щодо іншої сторони спору, зважаючи на складність справи, витрачений адвокатом час, та неспіврозмірним у порівнянні з ринковими цінами адвокатських послуг (постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 01 серпня 2019 року [19]). Тож суд може зменшити суму відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, якщо такі витрати не відповідають критеріям реальності та розумності їхнього розміру (постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24 січня 2019 року [20]). Така правозастосовна практика вітчизняних судів повною мірою відповідає позиції ЄСПЛ. Так, у справі «Ботаці проти Італії» [25] ЄСПЛ зазначає, що компенсації підлягають лише ті витрати, які були обов'язковими та фактично понесеними заявником, а їх розмір був обґрунтований щодо їх кількості (п. 30). Така позиція відтворена і в ряді інших рішеннях ЄСПЛ [42].

Досліджуючи сутність критерію співмірності розміру витрат на професійну правничу допомогу при їх розподілі між сторонами в аспекті практики Верховного Суду, ми дожили висновку, що наслідком встановлення невідповідності заявленого учасником справи розміру компенсації витрат на професійну правничу допомогу принципу співмірності такого розміру, є прийняття рішення про зменшення їх розміру, що підлягає компенсації [7, с. 52]. Приймаючи рішення про компенсацію витрат на професійну правничу допомогу Суд насамперед виходить з того, що такий розмір має: бути доведений, документально обґрунтований та відповідати критерію розумної необхідності таких витрат; належно враховувати час як підготовки процесуальних документів (враховуючи і участь представника в попередніх інстанціях), так і безпосередньої участі в судовому засіданні; виходити з фактичної тривалості надання правничої допомоги; відповідати складності справи та наданим адвокатом обсягом допомоги у суді; виходити з конкретних обставин справи.

Отже, одним із найбільш складних та проблемних питань інституту витрат на професійну правничу допомогу є порядок визначення їх розміру насамперед в аспекті встановлення відповідних критеріїв задля належної компенсації таких витрат як судових, що понесені учасником справи.

Специфіка витрати на професійну правничу допомогу зумовлена тим, що вони виконують як компенсаційну, так і превентивну функції, тож при визначенні розміру компенсації таких витрат необхідно виходити з балансу, який би забезпечив, з одного боку, повну і справедливу компенсацію особі, яка виграла справу понесених нею витрат, а з іншого – доступ до правосуддя взагалі.

Закріплення на законодавчому рівні принципу співмірності як основоположної умови визначення розміру компенсації витрат на правничу допомогу пов'язане із застосуванням ряду оціночних понять («складність справи», «значення справи для сторони» тощо), що вказує як на необхідність їх тлумачення судом відповідно до його дискреційних повноважень, так і на визначальне значення судової практики для визначення розміру витрат на оплату допомоги адвоката.

Приймаючи рішення про компенсацію витрат на професійну правничу допомогу суд повинен керуватися принципами справедливості та верховенством права, враховувати критерій розумності (в якісному і кількісному відношенні) та реальності витрат адвокат (фактичності їх понесення), а також виходити з того, що такі витрати повинні бути обґрунтованими і необхідними у справі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборовский В.В. Возмещение расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. *Lex Russica*. 2014. № 8. Т. ХСІІІ. С. 965-974.
2. Заборовский В.В., Стойка А.В. Распределение судебных расходов как составительная права на справедливый суд. *Актуальные проблемы гражданского и предпринимательского права: история и современность: сборник научно-практических статей III Международной научно-практической конференции (симпозиума) молодых ученых (г. Краснодар, 12 ноября 2018 г.)*. Краснодар: АНО «НИИ АПСР», ФГБОУ ВО КубГАУ, 2019. С. 72-76.;
3. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Витрати на правничу допомогу як одна з гарантій забезпечення права особи на професійну правничу допомогу. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку (з нагоди 145-річчя створення Ради присяжних повірених при Харківському окружному суді)*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 травня 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 71-75.
4. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты предельного размера компенсации расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. *Вестник Омского университета. Серия: Право*. 2014. № 2 (39). С. 169-172.
5. Заборовський В.В., Манзюк В.В., Стойка А.В. Деякі проблемні питання розподілу судових витрат як один із складників права доступу до суду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 105-107. URL: http://pap.in.ua/4_2018/26.pdf
6. Заборовський В.В. Критерії обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 40-43.
7. Zaborovsky V.V., Horinetskyu Y.I., Replyuk N.M. The determination of criteria of proportionality of professional legal aid costs in their allocation between the parties: the practice of the Supreme Court. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 193-202. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP-32020-Ost.pdf>
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 13 лютого 2020 року (справа № 910/2170/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87602257>
9. Рекомендація R(81)7 Комітету міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133
10. Додаткова постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 5 вересня 2019 року (справа №826/841/17). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/84041003
11. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147- VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
12. Гнатів О.Б. Співмірність фактичного відшкодування витрат на правничу допомогу з реальним у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства. Представництво*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2019 року). Одеса: Фенікс, 2019. С. 68-71.
13. Колос Ю. Компенсація витрат на правничу допомогу в цивільному процесі. *Юрист і Закон*. 2018. № 3. URL: https://vkr.ua/publication/kompensatsiya_vitrat_na_pravnichu_dopomogu_v_tsivilnomu_protsesi
14. Арутюнян А.В., Сивко К.Р. Судові витрати на адвоката у цивільному процесі. *Актуальні проблеми приватного права*: збірник тез Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернетконференції (м. Ірпінь, 26 березня 2019 року). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2019. С. 6-9.
15. Устюшенко С.Е. Співмірність витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства. Представництво*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2019 року). Одеса: Фенікс, 2019. С. 185-188.
16. Володина С.И., Азаров Д.Л. Этические требования при определении гонорара. *Проблемы в российском законодательстве*. 2009. № 4. С. 294-296.

17. Сотников И.А. Правовое определение критериев разумности возмещения расходов на представителя. Гонорар успеха. *Научный журнал*. 2018. № 11. С.61-65.
18. Кокорева Е.Ю. Возмещение расходов на оплату услуг представителя. *Результаты современных научных исследований и разработок: сборник статей V Международной научно-практической конференции*. Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение», 2018. С. 125-128.
19. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 01 серпня 2019 року (справа №915/237/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83412981>
20. Додаткова постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 січня 2019 року (справа № 910/15944/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79397805>
21. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Peck v. The United Kingdom» on January 28, 2003 (Application № 44647/98). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60898>
22. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «McCANN and others v. The United Kingdom» on September 27, 1995 (Application № 18984/91). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943>
23. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «East/West Alliance limited v. Ukraine» on January 23, 2014 (Application № 19336/04). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140029>
24. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Lavents c. Lettonie» on November 28, 2002 (Application № 58442/00). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65362>
25. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Bottazzi v. Italy» on July 28, 1999 (Application № 34884/97). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58293>
26. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Shulepov v. Russia» on June 26, 2008 (Application № 15435/03). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87229>
27. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Krombach v. France» on February 13, 2001 (Application № 29731/96). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59211>
28. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 3 жовтня 2019 року (справа № 922/445/19). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85211544>
29. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10 грудня 2019 року (справа № 922/902/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86305154>
30. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 вересня 2018 року (справа № 751/3840/15-ц). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76812132>
31. Додаткова постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 6 березня 2019 року (справа № 922/1163/18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80366556
32. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 17.
33. Заборовський В.В. Правова природа договору про надання правової допомоги як документа, що підтверджує повноваження адвоката в контексті змін до процесуальних кодексів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 48. Т. 2. С. 152-156.
34. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22 грудня 2018 року (справа № 826/856/18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/78985598
35. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16 травня 2019 року (справа №823/2638/18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/81795750
36. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16 травня 2019 року (справа № 569/17904/17). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/76885538
37. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 5 лютого 2019 року (справа № 906/194/18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/79670642
38. Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 17 жовтня 2018 року (справа № 301/1894/17). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/77764184
39. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 червня 2018 року (справа № 826/1216/16). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/75149541
40. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 900 с.
41. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «The Sunday Times v. The United Kingdom» (Article 50) on November 6, 1980 (Application № 6538/74). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57583>
42. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Iatridis v. Greece» on March 25, 1999 (Application № 31107/96). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58227>